

Reversed Orientalism of Child Rights: Emphasizing Iranian-Islamic Child Rights*

Gholamreza Jamshidiha¹
Maryam Sha'ban²

Received January 13, 2020

Acceptance September 27, 2020

Abstract

Introduction: The present study, based on the resistance discourse of inverted Orientalism, seeks to provide an understanding of the indigenous conditions of Iranian society in relation to the rights of the child. The purpose of this study is to compare the rights of the child in six different areas: "1) Laws and regulations in Iran; 2) Internal policies in three areas of governance, government and bureaucracy; 3) Iranian civil society; 4) Policies of the international community (international); 5) The religion of Islam; 6) Policies of the Islamic world as the main areas of determining the nature of children's rights. This comparison is to identify and extract the advantages and strengths of children's rights in Islam over other areas of children's rights. The questions of the present study are "Similarities and general differences in the rights of the child in the six different areas of law and regulation in Iran; Internal policies in three areas of governance, government and bureaucracy; Iranian civil society; Policies of the international community (international); The religion of Islam; the policies of the Islamic world; and " the positive points and advantages of children's rights in Islam over other areas".

Method: By exploratory analysis, the six domestic and foreign areas that are the basis of the definition of children's rights in Iran are based on Iranian laws and regulations; Internal policies in three areas of governance, government and bureaucracy; Iranian civil society; Policies of the International Community (International); and The religion of Islam.

---

* Paper from thesis, "Child Sociology: Emergence and Transformation", University of Tehran, Faculty of Social Sciences

1. Professor of Social Sciences, Department of Islamic Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: gjamshidi@ut.ac.ir

2. PhD in Sociology, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding Author). Email: m.shaban@ut.ac.ir

According to the foundation, we have identified the policies of the Islamic world and then analyzed them with the method of qualitative content analysis.

Results and discussion: Due to its traditional and Islamic conditions, Iranian society considers the child within the family and under the guardianship of parents or guardians to support the child with the priority of collective interests in the family and society. According to this principle, the child has the right to life in the family, even if it is not more than fertilization. The observance of this right is something beyond generation and beyond history, which includes previous generations. The child has the right to independence, non-colonialism and non-sanction in a larger or more structured community such as society.

Conclusion: Children of Islamic societies, including Iran, need the rights that are not considered by the central societies like the Convention on the Rights of the Child as the dominant global sources, as if the rights of the child presented in global sources, separate reading and miles. It is far from the social and cultural contexts of the surrounding communities (including Islamic and Iranian). This issue requires the attention and action of the surrounding communities in order to provide an "indigenous structure of child rights."

Keyword: Child Rights, Inverted Orientalism, Center-Periphery Communities, Localism, Iranian Islamic Child Rights.

Bibliography

- Ansari, M. (1415), **Kitab al-Nikah**, Vol. 1, Qom: Mo'tar Alalami press.
- Artida, T., and Taghizadeh, M. (2012), **Rights of Children and Adolescents in the Islamic Republic of Iran: Collection of Laws and Regulations until the End of 2009**, Tehran: UNICEF Publishing.
- Ashcraft, B., al A Hans, B. (2003), **Literary Theory the Basics**, London: Routledge.
- Ashcraft, B., Gareth, G., and Helen, T. (1989), **The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures**, London: Routledge.
- Ato Quay, S. (2000), **Post Colonialism**. London: Cambridge, Polity Press.
- Bhabha, H. (1990), **Nation and Arration**, London: Routledge.
- Bhabha, H. (1994), **The Location of Cultuee**, London: Routledge.

- Gilbert, B., and Homi, B. (2001), In J. Cain Peter, and H. Mark, (Ed.), **Imperialism: Critical Concept in Historical Studies**, London and New York: Routledge
- Hoger Khdir, A. (2016), **Children Rights: A Comparative Study between International Law and Slamic Law**, Near East University, Nicosia.
- <http://Unicef.org/about/who/index-history/ht>
- Irvani, J., and Ebadi, M. (2012), “A Comparative Study of Child Rights in Iran and the Convention on the Rights of the Child”, **Journal of Quran and Science**, No. 11, 65-86.
- Munir, M. (2014), “Rights of the Child: An Islamic Perspective on Preventing Violence, Abuse, and Exploitation of Children and Pakistani Law”, **Hamdard Islamicus**, Vol. 38, No. 4: pp. 33-58.
- Musafa, N. (2004), **Convention on the Rights of the Child and Its Exploitation in Iranian Domestic Law**, Tehran: Tehran University: Publication of the Faculty of Law and Political Science.
- Najafi, M. H. (1981), *Jawahar al-Kalam fi Sharh Sharia al-Islam*, Vol. 31, Beirut: Darolhaya Press.
- Nobahar, V., Jalali, F., and Waez Tabasi, M. (2004), **An Introduction to the Rights of the Child**, Mashhad: Astan Quds Razavi Islamic Education Foundation.
- Sardar Ali, Sh. (2009), **A Comparative Perspective of the Convention on the Rights of the Child and the Principles of Islamic Law: Law Reform and Children's Rights in Muslim Jurisdictions**, Cambridge University Press.
- Sha’ban, M. (2020), **Analysis of Sociology of Childhood in Iran: Emergence and Transformation**, PhD Dissertation in, Supervisor: Taghi Azad Armaki, Tehran: University of Tehran.
- Shaykh al-Islami, A. (1995), **Personal Status in the Four Religions of Islam**, Tehran: Samat Publications.
- United Nations (1948), Document of Un.doc.A/res/217 (111)10 December 1948. <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/rol-a-res217iiii.php>
- United Nations (1959), Document of Un.doc.A/res/1386 (XIV) 20 November 1959. <http://www.cirp.org/library/ethics/UN-declaration/>
- United Nations (2018), Document of National Body of Convention of Rights of Child for 20 November 1989, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx>.
- Vaziri, M. (2005), **Mutual Rights of Child and Guardian in Islam**, Tehran: Amir Kabir Publishing.

- Yaghoubi Joybari, F., Shabani, M. H., and Mirahmadi, S. I. (2019), “A Study of the Effects and Status of Child Marriage in Imami Jurisprudence and Iranian Law”, **Journal of Research in Arts and Humanities**, No. 15: 61-67.
- Yousefi, M. (2015), “The Application of Children's Educational Rights from the Perspective of Islam and the West”, **Journal of Comparative Human Rights Studies**, No. 2: 79-94.

مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران / دوره ۹، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۹

شماره صفحات: ۹۶۷-۹۹۴ (شماره علمی پژوهشی)

DOI: 10.22059/jisr.2020.295848.1004

شرق‌شناسی و اروانه حقوق کودک با تأکید بر حقوق کودک ایرانی-اسلامی*

غلامرضا جمشیدیها^۱

مریم شعبان^۲

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۷/۰۶

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۰/۲۳

چکیده

پژوهش حاضر براساس گفت‌وگوهای مقاومتی شرق‌شناسی و اروانه به دنبال ارائه شناختی از شرایط بومی جامعه ایران درباره چگونگی حقوق کودک است. بر مبنای مطالعه‌ای اکتشافی، شش حوزه داخلی و خارجی که مبنای تعریف حقوق کودک در ایران هستند، مبنی بر قوانین و مقررات ایران، سیاست‌گذاری‌های داخلی در سه عرصه حاکمیتی، دولتی و دیوان‌سالاری، جامعه مدنی ایران، سیاست‌گذاری‌های جامعه جهانی (بین‌الملل)، آیین دین اسلام و سیاست‌گذاری‌های جهان اسلام را شناسایی و سپس با روش تحلیل محتوای کیفی، تحلیل شده است. جامعه ایران با توجه به شرایط سنتی و اسلامی خود، کودک را در خانواده و تحت ولایت والدین یا سرپرستان در نظر می‌گیرد و با اولویت منافع جمعی در خانواده و جامعه به حمایت از کودک می‌پردازد. پیرو این اصل، کودک در خانواده حق حیات دارد، حتی اگر هنوز نطفه‌ای بیش نباشد. رعایت این حق نیز امری فرانسلی و فراتاریخی است که نسل‌های پیشین را دربر می‌گیرد. کودک در جمعی گسترده‌تر یا ساختاریافته‌تر مانند جامعه، حق استقلال، نداشتن استعمار و استعمار و همچنین نبود تحریم را دارد. کودکان جوامع اسلامی از جمله ایران به حقوقی نیاز دارند که در جوامع مرکز در پیمان‌نامه و کنوانسیون حقوق کودک به‌عنوان منابع جهانی مسلط مدنظر قرار نگرفته‌اند؛ گویی حقوق کودک در منابع جهانی، خوانشی جدا و فرسنگ‌ها دور از زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی جوامع پیرامون (شامل اسلام و ایران) است. این موضوع، نیازمند توجه و اقدام جوامع پیرامونی برای ارائه «ساختار بومی حقوق کودک» است.

واژه‌های کلیدی: بومی‌گرایی، جوامع مرکز-پیرامون، حقوق کودک، حقوق کودک ایرانی-اسلامی، شرق‌شناسی و اروانه.

* مستخرج از رساله دکتری با عنوان «جامعه‌شناسی کودک: ظهور و دگرگونی»، دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی

۱. استاد گروه علوم اجتماعی اسلامی دانشگاه تهران، gjamshidi@ut.ac.ir

۲. دکترای جامعه‌شناسی دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)، m.shaban@ut.ac.ir

مقدمه و طرح مسئله

در دین اسلام، بر خانواده و رعایت حقوق اعضای آن همواره تأکید شده است. بسیاری از دستورات اسلام درباره حقوق افراد خانواده، جنبه حقوقی ندارند، بلکه بیشتر دستورالعمل‌هایی اخلاقی هستند؛ مانند بخشش، مهربانی، رعایت احترام و... که سیره پیامبر و ائمه (ع) نیز بر آنها تأکید می‌کنند. در آموزه‌های آسمانی اسلام، بیشترین مسئولیت در قبال کودک بر دوش والدین است که به آن «حق الوالد علی الوالد» (نهج البلاغه: ۳۹۹) می‌گویند. در دین اسلام همه کودکان، اعم از دختر و پسر از حقوقی برخوردارند؛ درحالی‌که پیش از اسلام، کودکان در میان اعراب و دیگر قوم‌ها وضع بسیار نامناسبی داشتند و از کمترین حقوق عادی خود نیز بهره‌مند نبودند. با ظهور دین اسلام، ارزش کودکان در جامعه افزایش یافت و بعدها در مباحث فقهی و آرای فقهای شیعه و سنی نیز حقوقی برای کودکان به رسمیت شناخته شد که مبتنی بر آیات قرآن و احادیث مطرح شده‌اند. در منابع فقهی، حقوق کودک در ابواب گوناگونی آمده است که مهم‌ترین آنها ارث، حدود، قصاص، دیات، نکاح، طلاق و ولایت هستند (نجفی، ۱۹۸۱: ۲۲۲؛ انصاری، ۱۴۱۵: ۴۹۱-۴۸۹).

توجه آیین‌ها، مذاهب و مبانی فرهنگی و عرفی به حقوق کودک در هر جامعه‌ای به بهبود وضعیت کودکان آن جامعه منجر می‌شود، اما تلاش متمرکز برای تدوین ساختار منسجم حقوق کودک به قبل از جنگ جهانی اول برمی‌گردد. وسعت جنایت‌ها و پیامدهای سوء کار کودکان در معادن و کارخانه‌ها ضرورت حمایت از کودکان را در پایان جنگ مطرح کرد. در سال ۱۹۲۴، اولین گام قانونی توسط جامعه ملل برداشته شد و اعلامیه حقوق کودک در پنج ماده که بیشتر در زمینه تغذیه، بهداشت و مسکن برای کودکان جنگ‌زده و آواره و حمایت از آنها در برابر آسیب‌های جسمی و روانی ناشی از جنگ بود، از سوی یک سازمان غیردولتی بین‌المللی تهیه و در ژنو تصویب شد (نوبهار و همکاران، ۱۳۸۲: ۲). در دوران پس از جنگ جهانی دوم در راستای حمایت و کمک به کودکان جنگ‌زده اروپایی، صندوق کودکان سازمان ملل متحد^۱ در سال ۱۹۴۶ تشکیل شد (اسناد آنلاین یونیسف). این نهاد در سال ۱۹۸۳ درباره طرح تهیه کنوانسیون حقوق کودک از تلاش‌های سازمان‌های غیردولتی بهره گرفت (مصفا، ۱۳۸۳: ۱۱۴). پیش‌نویس اصول اعلامیه حقوق کودک در اجلاس بیستم نوامبر ۱۹۵۹، طی قطعنامه‌ای به اتفاق آرا تصویب شد (اسناد آنلاین

1. Unicef

سازمان ملل متحد). کنوانسیون در ۲ سپتامبر ۱۹۹۰ قابل اجرا شناخته شد.^۱ البته هر کشوری که کنوانسیون را تصویب کند، سی روز پس از تصویب کنوانسیون مواد آن درباره آن کشور لازم‌الاجرا تلقی خواهد شد.^۲ ایران نیز در سال ۱۳۷۲ ه. ش، به کنوانسیون حقوق کودک پیوست و نهاد «مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک» به‌عنوان نهاد نماینده آن در ایران شروع به فعالیت کرد.

در سطح بین‌المللی، دو قاعده «حق شرط»^۳ و «کمیته حقوق کودک»^۴ در تسهیل و روند روبه‌رشد پیوستن به کنوانسیون و تحقق حقوق مورد نظر کودک کنوانسیون در جهان اثرگذار هستند. همه کشورهای جهان در پیوستن به کنوانسیون حق شرط دارند؛ یعنی به دنبال تعهد برای احقاق حقوق کودک، همه بندها و مواد پیمان‌نامه را در صورتی که با مبانی اجتماعی و فرهنگی آن‌ها در تعارض نباشند، اجرا می‌کنند؛ در غیر این صورت موارد متناقض با شرایط داخلی خود را به صورتی که با «روح کلی کنوانسیون» در تعارض نباشد، بازتعریف و متناسب با شرایط داخلی و ساختارهای خود اجرا می‌کنند. همچنین کمیته حقوق کودک به‌عنوان کمیته‌ای نظارتی در کنوانسیون به‌صورت سالانه بر وضعیت تحقق حقوق کودک کشورها نظارت می‌کند و هر دو سال یک‌بار، گزارش کشورها را بررسی می‌کند و با در نظر گرفتن حق شروط آن‌ها و نیز چگونگی روند تحقق حقوق کودک با معیار پیمان‌نامه به نظارت می‌پردازد. همچنین کشورها را تأیید یا موظف به تغییراتی در زمینه تحقق بندهای حقوق کودک مورد نظر کنوانسیون می‌کند.^۵

همه کشورهای اسلامی به کنوانسیون حقوق کودک پیوسته‌اند و حقوق شرط خود را نیز اعلام کرده‌اند، اما از همان اوایل و در تداوم نظارت‌های سالانه و گزارش‌های دوسالانه، کشورهای اسلامی مورد نقدهای بسیاری از سوی جوامع دیگر عضو کنوانسیون و کمیته حقوق کودک قرار گرفتند که بسیاری از این انتقادات به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم به مبانی «دین اسلام» و نظام‌های اسلامی بود. در این میان، کشورهای اسلامی با نقدهای مکرر و فشارهای بین‌المللی زیادی برای تغییر رویه‌های داخلی خود روبه‌رو شدند، اما کشورهای اسلامی این

۱. بند ۱ ماده ۴۹ کنوانسیون حقوق کودک

۲. بند ۱ ماده ۴۹ کنوانسیون حقوق کودک

3. reservation

4. Committee on the Rights of the Child

5. National Body of Convention of Rights of Child (2018)

نقدها و اعمال فشارها را برخلاف روح کنوانسیون و حق شرط خود دانسته‌اند و موارد مذکور را متناسب با شرایط اجتماعی و فرهنگی خود ندانستند. مناقشه بین‌المللی با محوریت کنوانسیون حقوق کودک علیه جهان اسلام، کشورهای اسلامی را در تنگنا و دوراهی قرار داد. راه اول، حفظ حق شرط برای تطبیق کنوانسیون با شرایط اجتماعی و فرهنگی خود و راه دوم، پذیرش نقدهای بین‌المللی و تغییر ساختارها و شرایط اجتماعی و فرهنگی خود متناسب با خواسته کنوانسیون بین‌المللی بود. کشورهای اسلامی مجمعی مشترک در بین جوامع اسلامی تشکیل دادند که با حضور همه کشورهای اسلامی در یمن تشکیل شد و نتیجه آن در قالب یک پیمان‌نامه مشترک در میان جوامع اسلامی برای دفاع از حق شرط و تطبیق کنوانسیون با شرایط اجتماعی و فرهنگی خود صورت گرفت. این پیمان‌نامه مشترک با عنوان «میثاق حقوق کودک در اسلام» مصوب شد. ماهیت میثاق، بیشتر یک «مقاومت» در برابر اعمال قدرت بین‌المللی به منظور تغییر ساختارهای جوامع مسلمان و نقض حق شرط آن‌ها در پیوستن به کنوانسیون حقوق کودک بود. میثاق به عنوان یک «مقاومت‌نامه» یا «بیانیه مشترک جوامع اسلامی» آن‌ها را برای حفظ حق شرط خود و تداوم مبانی دین اسلام در جوامع اسلامی «متحد» کرد، اما تحقق اهداف جوامع اسلامی مبنی بر دفاع از هویت بومی خود موضوعی دیگر و قابل بحث است.

ابهامی اصلی درباره حقوق کودک در جوامع اسلامی و به طور خاص جامعه ایران وجود دارد که ماهیت و وضعیت ساختاری حقوق کودک است. ابهامی که بیان می‌کند حقوق کودک در جوامع اسلامی چیست، آیا باید هر آنچه کنوانسیون حقوق کودک به عنوان ساختار حقوق کودک ارائه می‌کند، در جوامع اسلامی نیز اجرا شود، یا اینکه جوامع اسلامی باید براساس مبانی اجتماعی و فرهنگی خود با محوریت دین اسلام اقدام به طراحی و تدوین حقوق کودک بومی کنند. چنین ابهام‌هایی جوامع اسلامی از جمله ایران را بر آن داشت که به منظور شناسایی وضعیت فعلی ساختار حقوق کودک در جامعه خود اقداماتی را شروع کنند و با تأکید بر زمینه‌های اجتماعی و فرهنگ خود اقدام به تغییر و بومی‌سازی این ساختار کنند. در چنین شرایطی، شباهت‌ها و تفاوت‌ها در ساختار حقوق کودک ایرانی با ساختارهای جهانی مهم و حساس هستند؛ زیرا بیانگر هویت اصلی جامعه ایران خواهند بود و نیز نشان می‌دهند اقدام

مقاومتی جوامع اسلامی از جمله ایران برای نمایاندن هویت بومی خود چه نوآوری و نتایجی را به دنبال داشته است که ویژه کودکان جامعه ایرانی-اسلامی است.

اهداف و پرسش‌های پژوهش

هدف پژوهش حاضر، مقایسه حقوق کودک در شش حوزه قوانین و مقررات در ایران، سیاست‌گذاری‌های داخلی در سه عرصه حاکمیتی، دولتی و دیوان‌سالاری، جامعه مدنی ایران، سیاست‌گذاری‌های جامعه جهانی (بین‌الملل)، آیین دین اسلام و سیاست‌گذاری‌های جهان اسلام (شعبان، ۱۳۹۹) که به عنوان عرصه‌های اصلی تعیین ماهیت حقوق کودک است. این مقایسه برای شناسایی و استخراج برتری‌ها و نقاط قوت حقوق کودک در اسلام از زمینه‌های دیگر حقوق کودک است. پرسش‌های پژوهش حاضر عبارت است از اینکه شباهت‌ها و تفاوت‌های کلی حقوق کودک در شش حوزه مختلف قوانین و مقررات در ایران، سیاست‌گذاری‌های داخلی در سه عرصه حاکمیتی، دولتی و دیوان‌سالاری، جامعه مدنی ایران، سیاست‌گذاری‌های جامعه جهانی (بین‌الملل)، آیین اسلام و سیاست‌گذاری‌های جهان اسلام کدام‌اند. همچنین نقاط مثبت و برتری‌های حقوق کودک در اسلام از حوزه‌های دیگر چیست.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های بسیاری درباره حقوق کودک و نگاه تطبیقی به ساختارهای آن در سراسر جهان انجام شده است. هوگر خدهیر (۲۰۱۶) در پژوهش خود، موارد حقوق کودک در سطح بین‌المللی و معادل آن در اسلام را مطرح کرده است. این پژوهش توصیفی برای ارائه شناختی کلی از حقوق کودک در سطح بین‌المللی و اسلام است. منیر (۲۰۱۴) نیز در پژوهش خود نتیجه گرفته است که خشونت علیه کودکان در اسلام ممنوع است. همچنین سوءاستفاده از کودکان غیرقانونی و استثمار آن‌ها طرد شده است. در قوانین اسلامی، مسئولیت کیفری کودکان و بزرگسالان با یکدیگر متفاوت است و هرگونه کار کودک، فروش کودک، استثمار کودک و رابطه جنسی با کودک نیز در قوانین اسلامی رد شده است. سردار علی (۲۰۰۹) نیز در پژوهش خود، نتیجه گرفته است که کشورهای اسلامی براساس دین اسلام، حقوق شرط بسیاری بر

کنوانسیون حقوق کودک قائل شده‌اند. آن‌ها بر قواعد دینی خود تأکید دارند که در ابعاد مختلفی نیز حق شرط خود را اعمال کرده‌اند. برای فهم این حقوق شرط، باید نظام‌های اسلامی هریک از جوامع اسلامی را شناسایی کرد.

علاوه بر پژوهش‌های خارجی، مرور پژوهش‌های داخلی که به زبان فارسی انجام شده‌اند، بیانگر کتاب‌ها و مقاله‌های متنوعی درباره مقایسه حقوق کودک اسلامی و حقوق کودک در سطح بین‌المللی است (بهشتی، ۱۳۷۷؛ حسینی اکبرنژاد و محبی، ۱۳۹۲). یعقوبی جویباری و همکاران (۱۳۹۸) نیز نتیجه گرفتند که تفاوت‌چندانی در میان این دو مقوله وجود ندارد و کودک بعد از بلوغ، امکان ازدواج دارد. یوسفی (۱۳۹۵) در پژوهش خود بیان می‌کند که رویکرد اسلامی از نیازهای مادی کودک فراتر می‌رود و به نیازهای فرامادی و معنوی کودک نیز توجه می‌کند. ایروانی و عبادی (۱۳۹۱) در پژوهش خود نتیجه گرفته است که حقوق کودک در قرآن از کنوانسیون برتری دارد و حقوق کودک در اسلام از نظر مبنایی، محتوایی و حتی روشی دارای وضعیت مناسب‌تری است.

با وجود پژوهش‌های تطبیقی بسیاری که در زمینه حقوق کودک در اسلام و سطح بین‌المللی انجام شده است، پژوهشی وجود ندارد که بر استخراج قوت‌ها و ضعف‌های حقوق کودک در عرصه اسلام و سطوح بین‌المللی تأکید داشته باشد. مطالعات تطبیقی بر نظام اسلامی-ایرانی متمرکز نیست، یا اینکه حقوق کودک در چند حوزه محدود مطالعه شده است. در پژوهش حاضر، با مطالعه‌ای تطبیقی در میان شش حوزه اصلی تعریف حقوق کودک در جامعه ایران، قوت‌ها و ضعف‌های هریک بررسی شده و با رویکرد شرق‌شناسی وارونه، حقوق کودک بومی-اسلامی در جامعه ایران ارائه شده است. همچنین از برتری حقوق کودک بومی-اسلامی در جامعه ایران دفاع شده است.

مبانی نظری پژوهش

حقوق کودک، مجموعه‌ای از حقوق بشر برای ارائه قواعدی به‌منظور حمایت همه‌جانبه از افرادی است که براساس بسترهای اجتماعی و فرهنگی خود، کودک محسوب می‌شوند (شعبان، ۱۳۹۹). شرایط اجتماعی و فرهنگی بومی یک جامعه حقوق بشر و سپس حقوق

کودک را تعریف می‌کند و متناسب با عناصر بومی خود، مخاطب حقوق کودک را نیز مشخص می‌کند. امروزه قدرت‌های جهانی به‌کمک سازمان‌های بین‌المللی، تعاریف و فضای مفهومی خود را پیرامون موضوع‌های مختلفی مانند حقوق کودک به جوامع دیگر تحمیل می‌کنند. در مقابل چنین اعمال قدرتی، همواره مقاومت جوامع تحت تسلط وجود داشته و دارد. عمده دفاع جوامع مقاومت‌کننده، تکثرگرایی و تأکید بر حفظ ارزش‌ها و عناصر فرهنگی جوامع مختلف و نفی هرگونه امپریالیسم است. پیرو چنین رویکردهای مقاومتی در تعریف و بحث از حقوق کودک و پاسخ به پرسش «کودک کیست؟» باید رویکردی بومی داشت. درپیش‌گرفتن رویکردی مبتنی بر شرایط فرهنگی جامعه، نسبی‌گرایی و پلورالیسم فرهنگی برای دفاع از فرهنگ و هویت کسانی است که از سوی فرهنگ اکثریت مورد تهدید و سلطه قرار گرفته‌اند، امری ضروری در جهان امروز است. چنین رویکردی ما را به‌سوی نظریه‌های «پسااستعماری (پست‌کلونیالیسم)»، «شرق‌شناسی»^۱ و «شرق‌شناسی وارونه» می‌برد.

در این پژوهش، دو رویکرد نظری ضدشرق‌شناسی و شرق‌شناسی وارونه برای دفاع از تکثرگرایی فرهنگی حقوق کودک در سطح جهانی، به‌ویژه، تلاش برای تعریف بومی از حقوق کودک در جوامع اسلامی از جمله ایران به ما کمک می‌کند. شرق‌شناسی براساس این اعتقاد بنیان‌گذاری شده است که غرب بر شرق برتری دارد و به‌دلیل اینکه شرق ناتوان از شناخت خود است، ضدشرق‌شناسی می‌خواهد به آن‌ها کمک کند تا خود را بشناسند و به عبارت دیگر شرق‌شناسی شرق را هم به شرقیان و هم به غربیان می‌شناساند. به نظر سعید^۲ گسترش شرق‌شناسی همراه با گسترش استعمار اروپاییان بوده است که همراه با مطالعه زبان، انسان‌شناسی، تاریخ و جغرافیا و تمامی جلوه‌های گوناگون مشرق‌زمین، شبکه‌ای از دانش را تشکیل می‌دهند که جوامع شرقی را در ذهن کنشگر غربی به‌صورت تصفیه‌شده نشان می‌دهد و بعد از عبور از صافی دانش و قدرت ذهن غربی با شرق شکل‌گرفته توسط قدرت شناخته می‌شود. شرق‌شناسی از دیدگاه سعید، مجموع مفروضات غلطی در قالب چهار باور مرکزی است با عنوان روایت استبداد شرقی، نبود تغییر اجتماعی شرق، نظریه شهوت‌رانی و جنسیت و

---

1. Oriental studies

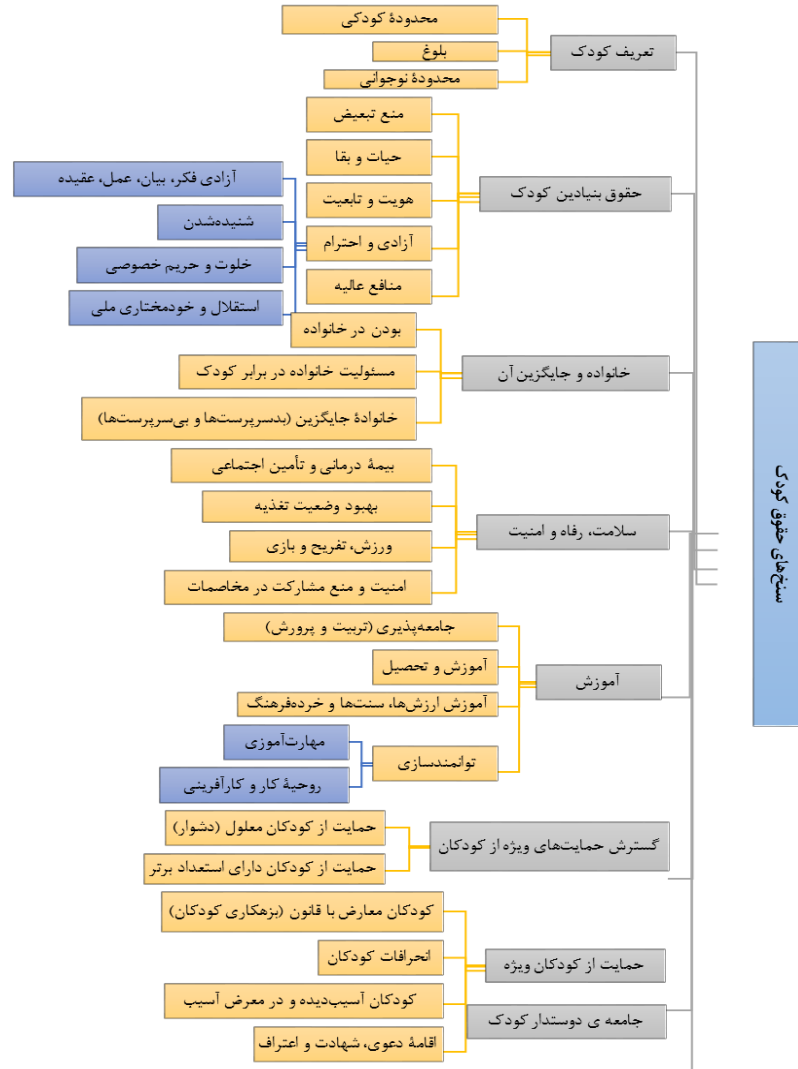
2. Said

نداشتن نظم و انضباط اجتماعی شرق؛ بنابراین شرق «دیگری» غرب است و از جهتی دیگر، شرق‌شناسی به‌عنوان ساختی از گفتمان ایدئولوژیک غرب این امکان را برای اروپاییان فراهم کرده است تا بتوانند شرق را به زیر سلطه و تصرف خود درآورند و آن را استعمار کنند. در برابر نظر سعید، بابی سعید دو نوع شرق‌شناسی را از یکدیگر متمایز کرده است: شرق‌شناسی ضعیف که شرق‌شناسی را گفتمانی از امپریالیسم به‌حساب می‌آورد و شرق‌شناسی قدرتمند که ایراد مهم شرق‌شناسی را تنها عوامل تحریف‌شده شرق واقعی نمی‌داند، بلکه می‌گوید شرق چگونه مخلوق شرق‌شناسی می‌شود. بابی سعید، کار سعید را در ردیف روایت ضعیف شرق‌شناسی قرار می‌دهد؛ چراکه معتقد است سعید باور دارد که توصیف جوامع شرقی از سوی شرق‌شناسی این جوامع را تحریف کرده و به‌گونه‌ای بد بیان کرده است. پیرو نظرات بابی سعید شرق‌شناسی وارونه ظهور یافت. این مقوله گفتمانی است که روشنفکران و سرآمدان شرقی به‌کار می‌گیرند تا ادعا کنند هویتی حقیقی و اصیل دارند و سپس این هویت را به‌دست می‌آورند و مالک می‌شوند. همچنین این شیوه هویت‌سازی غالباً به‌عنوان عامل خنثی‌کننده روایت غربی‌ها از شرق، وانمایانده می‌شود. شرق‌شناسان وارونه نشان می‌دهند که اسلام یک کلیت نیست. آن‌ها بر صورت‌بندی‌های محلی اسلام تأکید دارند. اگر شرق‌شناسی را گفتمان قدرت در نظر بگیریم، شرق‌شناسی وارونه گفتمان مقاومت است (هانس، ۲۰۰۳؛ آتوکویی، ۲۰۰۰؛ بهابها، ۱۹۹۰ و ۱۹۹۴؛ گیلبرت و هومی، ۲۰۰۱)؛ بنابراین رویکرد شرق‌شناسی وارونه علاوه بر دفاع از تکثرگرایی فرهنگی و حفظ هویت بومی جوامع مختلف، به نقاط تمایز و برتری جوامع تحت سلطه نیز می‌پردازد؛ گویی به‌دنبال جنبه‌های برتر این جوامع از جوامع مسلطی است که ادعای برتری مطلق دارند؛ بنابراین در پژوهش حاضر با گزینش نهایی رویکرد نظری شرق‌شناسی وارونه به مطالعه حقوق کودک پرداخته‌ایم؛ زیرا قدرت‌های جهانی با محوریت سازمان بین‌المللی کنوانسیون حقوق کودک مبانی حقوقی را که برای کودکان تعریف می‌کنند، برتر می‌دانند و آن را به همه جوامع توصیه و تحمیل می‌کنند؛ گویی مبانی حقوق کودک در هیچ جامعه‌ای را نمی‌پذیرند و خواهان نادیده‌انگاشتن و رد آن‌ها هستند. رویکرد شرق‌شناسی وارونه به ما کمک می‌کند تا هویت اصیل جامعه ایرانی-اسلامی از حقوق

کودک و برتری‌های آن را نمایان کنیم و با توجه به شرایط بومی ایرانی-اسلامی به دنبال تولید یک «گفتمان مقاومتی» در موضوع حقوق کودک باشیم.

روش پژوهش

پژوهش حاضر، کیفی و روش آن نیز تحلیل محتواست. پژوهشگر برای پاسخگویی به مسئله و پرسش‌های پژوهش، به شناسایی، گزینش، مطالعه و تحلیل اسناد و اطلاعات موجود اقدام و آن‌ها را از نظر جامعه‌شناختی تحلیل کرده‌اند. همگام با این تلاش‌ها پژوهشگر به مقایسه تطبیقی موارد حقوق کودک در شش عرصه مورد مطالعه نیز پرداخته و در نهایت استنباط جامعه‌شناختی خود را ارائه کرده است. مهم‌ترین نکته روش‌شناختی در پژوهش حاضر گزینش منابع و اسناد است. در گام اول، به کمک رویکردی اکتشافی با تکنیک مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با ۱۰ نفر از متخصصان و صاحب‌نظران عرصه حقوق کودک در ایران، در بازه شش ماه اول سال ۱۳۹۸ صحبت کردیم که براساس نتایج به دست آمده شش حوزه مختلف در راستای تعیین ماهیت و اجرای حقوق کودکان در ایران مؤثر شناخته شدند. ابتدا هر یک از این حوزه‌ها براساس اسناد شناسایی شده مرتبط با آن‌ها بررسی و تحلیل اولیه شدند. سپس سنخ‌ها، مفاهیم و مقولات استخراج شده در همه شش عرصه مورد نظر با یکدیگر ترکیب و در نهایت به صورت مدلی مفهومی ارائه شدند. در ادامه با نگاهی جامعه‌شناختی و رویه‌ای مبتنی بر «تحلیل محتوای کیفی» و با «منطق تطبیقی» به مرور مفاهیم و سنخ‌های حقوق کودک در هر شش عرصه پرداختیم. هم‌زمان نیز شباهت‌ها و تفاوت، ضعف‌ها و قوت‌ها و فرصت‌ها و تهدیدهای حقوق کودک در شش عرصه مورد نظر پژوهش تحلیل شدند.

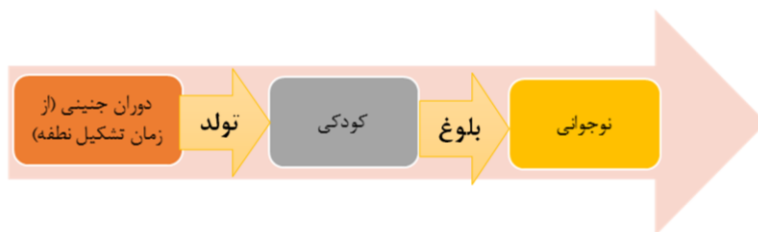

شکل ۱. سنخ‌بندی تطبیقی حقوق کودک در شش عرصه

یافته‌های پژوهش

تعیین محدوده زمانی و سنی، یکی از مهم‌ترین گام‌ها است که نه تنها گروه هدف و مخاطبان را مشخص می‌کند، بلکه چیستی و چگونگی حقوق کودک را نیز تعیین می‌کند. محدوده کودکی

در جامعه ایران و نظام اسلامی که شامل جهان اسلام و میثاق حقوق کودک نیز می‌شود، از زمان تشکیل نطفه تا ۱۸ سالگی است. همان‌طور که در قوانین و مقررات ایران نیز آمده است (آرتیدا و تقی‌زاده، ۱۳۹۱؛ شعبان، ۱۳۹۹)، کودکی شامل دو بخش کودک و نوجوان است که هر دو در برابر دیگری خود یعنی بزرگ‌سالی قرار می‌گیرند (شعبان، ۱۳۹۹) و نیز هر دو مرحله کودکی با نگاه نسبی‌گرایانه، تعریف و حقوق مختص به خود را دارند، اما در کل، روح حقوق حاکم بر دو دوره در ذیل فضای کلی کودکی، یکسان است و شامل نداشتن مسئولیت جدی و قطعی، نیاز به حمایت و سهل‌گیری است. همچنین دو موضوع تولد و بلوغ دو گلوگاه مهم در دوران کودکی به‌شمار می‌روند که عرصه کودکی را به سه مرحله تقسیم می‌کنند.

شکل ۲. مراحل کودکی در جامعه ایران، جهان اسلام و میثاق اسلامی حقوق کودک
منبع: شعبان، ۱۳۹۹

محدوده کودکی از زمان تشکیل نطفه تا پایان ۱۷ سالگی و رسیدن به ۱۸ سالگی است. این موضوع ارزش انسان را در حالت «وجود بالقوه» و «وجود بالفعل» او مطرح می‌کند. اگر جنین مرده متولد شود، چون ماهیت انسانی دارد، مشمول تمام حقوق کودک نیز می‌شود که نمونه آن در موارد مختلفی از جمله حق هویت، نسب و غیره در حوزه‌های جهان اسلام و مباحث داخلی جامعه ایران آمده است، اما در قوانین و مقررات بین‌المللی، کودکی از بدو تولد و در برخی موارد در صورت زنده متولد شدن مطرح می‌شود؛ بنابراین نطفه، جنین و کودک مرده متولد شده شامل حقوق کودک نیستند و از آن‌ها حمایت نمی‌شود. این موضوع نشان می‌دهد با وجود اینکه جوامع جهانی با سردمداری ملل متحد و پیشگامی آمریکا و اروپا مدعی «اومانیزم» هستند، این موضوع را با نگاه تک‌بعدی و جزم‌گرایانه به انسان‌های بالفعل، محدود کرده‌اند؛ بنابراین ارزشی برای انسان بالقوه در نظر نگرفته‌اند. همچنین در جامعه ایران و جهان اسلام، کودک، کودکی و حقوق کودک به‌صورت امری «فرا تاریخی»

و «فرااجتماعی» مطرح شده است؛ به این معنا که نسل‌ها باید حقوق کودکانی را که در آینده متولد می‌شوند و مربوط به نسل و نسل‌های آینده نیز هستند، رعایت کنند. نمونه عینی این موضوع، توصیه‌های پیامبر و ائمه به منظور تلاش برای ازدواجی سالم و بروزیافتن مسائل ژنتیکی و مسائل و مشکلات ارثی است که در راستای پیشگیری از تولد «کودکان دشوار» مطرح شدند؛ درحالی‌که کنوانسیون حقوق کودک و جوامع آمریکایی و اروپایی این موضوع را پیرو نادیده‌گرفتن کودک پیش از تولد مطرح نمی‌کنند. پیامبر (ص) می‌فرماید: «جایگاه مناسبی برای نطفه‌های خود برگزینید» و نیز می‌فرماید، «از خانواده‌ای شایسته همسر گزینید؛ زیرا ریشه‌ها سرایت کننده‌اند». «با خویشاوندان نزدیک ازدواج نکنید؛ زیرا فرزندی که متولد می‌شود نحیف و ضعیف خواهد بود». علاوه بر این‌ها توصیه‌های بسیاری درباره زمان و مکان شرایط جسمی و روحی زن و مرد هنگام تصمیم به انعقاد نطفه بیان شده است که همگی برای تولد فرزند متعادل و برخوردار از سلامت جسم و روح است. از نظر مبانی فقهی اسلامی، از آداب مؤکد در زمان تشکیل نطفه «دعاکردن» است. امام باقر (ع) می‌فرماید: «هرگاه فرزند خواستی، هنگام آمیزش بگو، بارالها فرزندی روزی‌ام کن و او را با تقوا قرار ده؛ نه افزونی در جسم او باشد و نه کاستی و او را عاقبت به‌خیر گردان» (وزیری، ۱۳۸۴: ۷۰). درباره زمان آمیزش نیز سفارش‌های بسیاری از پیامبر و ائمه آمده است. همچنین اوقات مناسب برای تشکیل نطفه سالم و اوقاتی که احتمال رسیدن آسیب به سلامت روحی و جسمی کودکی که در آن موقع نطفه‌اش منعقد می‌شود به تفصیل بیان شده است. امام رضا (ع) می‌فرماید: «آغاز شب چه در زمستان و چه در تابستان با زنان آمیزش مکن. این به آن جهت است که معده و رگ‌ها پر هستند و این وضعیت مناسبی برای آمیزش نیست و بیم قولنج و فلج و لرزش چانه و نقرس و سنگ کلیه و تقطیر بول و فتق و ضعف در بینایی و ذهن می‌رود. پس اگر کسی اراده آمیزش دارد، باید در پایان شب باشد که برای بدن، سالم‌تر و برای فرزند آوردن، امیدوارکننده‌تر و برای افزونی هوش فرزندی که در این میان پدید می‌آید، بهتر است» (همان).

بنابراین حقوق کودک در جهان اسلام و ایران به‌عنوان امری «نسلی»، «تاریخی» و حتی «فرانسلی» و «فراتاریخی» مطرح می‌شود. علاوه بر این موارد، ایران و جهان اسلام، کودکی را عرصه‌ای یکسان نمی‌دانند، بلکه فضای کودکی را با نگاهی «نسبی‌گرایانه» و براساس اقتضائات معمول در طول محدوده کودکی به سه دوره مرتبط تقسیم می‌کنند. با وجود اینکه کودک در

طول این سه مرحله کودک است و مشمول حمایت‌های مخصوص کودکان است، در هر مرحله براساس توانایی و شرایط فردی خود، مشمول مسئولیت‌ها و حقوقی متفاوت است، اما در سطح بین‌المللی و کنوانسیون حقوق کودک، کودکی یک بازه زمانی مطلق و یکسان پنداشته می‌شود که با تولد زنده کودک تا ۱۸ سالگی ادامه دارد و کودکان در همه این مراحل با نگاهی جزئی، یکسان و دارای یک وضعیت حقوقی در نظر گرفته می‌شوند.

درباره حق حیات کودک نیز در ایران و جهان اسلام، پیرو احتساب دوران ماقبل تولد به‌عنوان کودکی، منع کشتن جنین و سقط آن، رهاکردن کودک و قتل آن کاملاً رد شده است. این امر نه تنها براساس آیین اسلام مطرود و گناه شمرده می‌شود، بلکه در ساختار قانونی و سیاست‌گذاری‌های داخلی نیز جرم و است؛ درحالی‌که در سطح کنوانسیون، جامعه جهانی و جوامع پیشگام، نطفه و جنین، مشمول کودکی نیست و سقط و کشتن جایز است؛ بنابراین حمایت از حیات کودک، منوط به زنده متولدشدن اوست. سه موضوع دیگر مربوط به حقوق بنیادین کودک، یعنی منع تبعیض، هویت و تابعیت و رعایت منافع عالیه در ایران و جهان اسلام و جامعه جهانی و کنوانسیون مورد تأکید و رعایت همه‌جانبه است، اما نکته مهم این است که در ایران و جهان اسلام پرداختن به این موضوع‌ها مبتنی بر دو محور اصلی ارزش‌های اسلامی و خانواده‌محوری است؛ بنابراین در ایران و جهان اسلام، ساختار و نهاد خانواده بر افراد آن از جمله کودکان ارجحیت دارد. تعریف حقوق کودک نیز پیرامون منع تبعیض بر مبنای اهمیت، تداوم «امت اسلامی» و وحدت میان مسلمانان و تشکیل و تداوم خانواده، اهمیت نقش همسری زنان و مردان و اهمیت نقش پدری و مادری آنها بر مبنای ارزش‌های اسلامی و فرهنگ ایرانی مطرح می‌شود؛ از این‌رو حفظ فضای اسلامی جامعه‌ای با اکثریت مسلمان برای هم‌بستگی و یکپارچگی بیشتر و نیز حفظ ساختار خانواده اولویت دارد. هویت و تابعیت براساس تداوم نهاد خانواده و منافع عالیه کودک براساس حفظ هم‌بستگی و روابط خانوادگی و خویشاوندی است، اما در سطح جامعه جهانی حقوق کودک پیرامون منع تبعیض، هویت و تابعیت، منافع عالیه کاملاً براساس نگاه فردگرایانه بر مبنای فردیت کودک به‌عنوان کنشگری مجزا از هر نهاد است. این موضوع نشان می‌دهد اتم جامعه ایران و جهان اسلام خانواده و روح مسلط آن جمع‌گرایی است. همچنین اتم جامعه جهانی، به‌ویژه کنوانسیون حقوق کودک و

اروپا و آمریکا، فرد و روح مسلط آن فردگرایی است؛ چنین موضوعی بیانگر تفاوت مبنایی هر دو رویکرد است.

پیرامون حقوق بنیادین کودک و حق بر آزادی و احترام، که در همه عرصه‌های ایران، جهان اسلام و جامعه جهانی آمده است، حقوق کودک بر آزادی فکر، عقیده، بیان و عمل کودک، شنیده شدن، رعایت حق خلوت و حفظ حریم خصوصی کودک تأکید دارد. هرچند پیرو تنوع رویکردی جمع‌گرایانه و فردگرایانه‌ای که مطرح شد، تعریف حقوق مذکور برای کودکان در راستای تداوم «خانواده» و «جامعه مسلمان» است. این موارد از حقوق کودک کاملاً در راستای تداوم خانواده و جامعه «تعریف» و «برساخت» می‌شوند، اما در ایران و سیاست‌های داخلی برای کودک «حق بر استقلال و خودمختاری ملی» تعریف شده است. این حق کودک است که جامعه و کشورش (کشوری که تابعیت آن را داشته و به آن تعلق ملی دارد) از استقلال برخوردار شود. این موضوع پیرو منع تبعیض از جمله «تبعیض ملی» و منع استثمار از جمله «استثمار ملی» است و نیز در بطن خود، رعایت آزادی فکر و عقیده و حق کودک بر برخورداری از ارزش‌ها، سنت‌ها و خرده‌فرهنگ‌های جامعه را مطرح می‌کند. حق بر استقلال ملی در برابر استعمار و استثمار در سیاست‌گذاری‌های داخلی، به‌ویژه سیاست‌گذاری‌های حاکمیتی به‌عنوان یک حق در جامعه ایران برای کودکان مطرح شده است (شعبان، ۱۳۹۹)؛ بنابراین جامعه ایران حق بر استقلال ملی، حق بر نداشتن استعمار و حق بر نبود استعمار را به‌عنوان مواردی از حقوق کودک به رسمیت می‌شناسد؛ درحالی‌که جامعه بین‌المللی شامل کنوانسیون حقوق کودک و جوامع پیشگام از جمله اروپا و آمریکا و نیز میثاق حقوق کودک در جهان اسلام این حقوق را نادیده گرفته‌اند یا به‌صورت غیرمستقیم یا پنهان درون برخی مواد قانونی مورد نظر قرار داده‌اند؛ درحالی‌که این سه مورد حقوق کودک در ارتباط با حق نداشتن تبعیض، نداشتن استثمار و رعایت آزادی فکر و برخورداری از فرهنگ و ارزش‌ها برای کودکان بسیار مهم هستند؛ به همین دلیل تأکید بر این حقوق برای کودکان در جامعه جهانی حاضر که جنگ‌های بین‌المللی و فضای امپریالیستی، نقض استقلال ملی و تداوم استعمار ملل را بیشتر می‌کنند، بسیار مهم و در اولویت است. حق بر استقلال ملی، حق بر نداشتن استعمار و حق بر نبود استعمار، شامل حق کودکان برای ممانعت از تحریم نیز می‌شود. هرگونه تحریمی

که بر کودکان و کمیت و کیفیت زندگی آن‌ها اثربخشی منفی داشته باشد، نمودی از نقض حقوق کودک است؛ بنابراین سیاست‌گذاری‌های داخلی ایران چهار حق را برای کودک در نظر می‌گیرند که در کنوانسیون حقوق کودک و میثاق اسلامی نادیده انگاشته شده‌اند.

همان‌طور که مطرح شد چهار حق مذکور کودکان از سوی کنوانسیون دیده نشده است و این نشان می‌دهد، طراحان و تدوین‌کنندگان حقوق کودک در کنوانسیون، جوامعی بوده‌اند که با مسئله نقض استقلال ملی، استعمار، استحمار و تحریم روبرو نبوده‌اند، یا تنها عامل آن بوده‌اند؛ به همین دلیل درکی از این مسائل در «نظام معنایی» و «حافظه جمعی» خود ندارند؛ بنابراین حقوق کودک در کنوانسیون را «جوامع مرکز» برای «جوامع پیرامون» تعریف کرده‌اند. این مسئله نشان می‌دهد، نه تنها جوامع پیرامون و «کودکان پیرامون» در تدوین حقوق کودک در نظر گرفته نشده‌اند، بلکه حقوق کودک جوامع مرکز و فضای «کودکان مرکز»، بر آن‌ها تحمیل شده است؛ بنابراین در چنین شرایطی تلاش برای تحقق حقوق «کودکان پیرامون» براساس اسناد بین‌المللی در بطن خود، حقوق کودکان را نقض می‌کند و این موضوع نیز در میثاق اسلامی حقوق کودک وجود دارد، اما مسئله مهم‌تر آگاهی‌نداشتن و اعتراض به چنین فضایی از سوی جوامع پیرامونی علیه جوامع مرکزی حقوق کودک است. در جوامع اسلامی نیز این آگاهی‌نداشتن و اقدام‌کردن نمایان است؛ به همین دلیل میثاق حقوق کودک در اسلام نه تنها این چهار حق ویژه برای کودکان جوامع عضو خود را نادیده انگاشته، بلکه مبناها و محورهای تعریف حقوق کودک را در بسیاری از موارد مبتنی بر کنوانسیون در نظر گرفته است، اما در ایران و سیاست‌های داخلی آن (سیاست‌های حکومتی) این چهار حق به صورت ضمنی مطرح شده‌اند، اما آگاهی و سیاست‌گذاری مستقیم و متمرکز برای آن‌ها وجود ندارد (شعبان، ۱۳۹۹).

شکل ۳. چهار حق مطرح‌شده برای کودک، ویژه جامعه ایران

از جمله حقوق دیگر کودک که در همه قوانین و مقررات در ایران، سیاست‌گذاری‌های داخلی در سه عرصه حاکمیتی، دولتی و دیوان‌سالاری، حوزه مدنی ایران، سیاست‌گذاری‌های جامعه جهانی (بین‌الملل)، سیاست‌گذاری‌های جهان اسلام و آیین اسلام مورد تأکید و توجه قرار گرفته، در ادامه بیان شده است.

۱. حق کودک برای برخورداری از خانواده، تحقق مسئولیت خانواده در برابر کودک، سلامت، رفاه و امنیت است؛ بنابراین تلاش برای حضور و تداوم کودک در خانواده، انجام مسئولیت‌های خانواده در برابر کودک و حمایت از خانواده برای انجام مسئولیت‌هایش در برابر کودک مدنظر قرار گرفته است.

۲. تأمین بیمه سلامت و عمر برای کودکان و نیز تأمین اجتماعی و بهبود وضعیت تغذیه کودکان، حمایت از تأمین مواد غذایی و ریزمغذی‌های مورد نیاز کودکان، تأمین امکان ورزش، تفریح و بازی برای کودکان، مدنظر قرار گرفته است.

۳. برخورداری کودک از آموزش، از جمله جامعه‌پذیری و برخورداری از تربیت و پرورش متناسب با زمینه‌ای که کودک در آن زندگی می‌کند، از جمله زبان رسمی و بومی جامعه کودک و آموزش و تحصیل علمی در مدرسه، آموزش ارزش‌ها، سنت‌ها و خرده‌فرهنگ‌ها به کودک، مدنظر قرار گرفته است.

پیرو حمایت از کودکان بدون خانواده و نیازمند خانواده جایگزین باید گفت، موضوع «فرزندخواندگی» که کنوانسیون حقوق کودک آن را پذیرفته است، در ایران و جهان اسلام و همچنین میثاق حقوق کودک در اسلام کاملاً رد شده است. در آیات ۴ و ۵ سوره احزاب آمده است: «پسر دیگری را که فرزند بخوانید، پسر شما قرار نداده‌ایم. این گفتار شما زبانی و غیرواقع است و خدا سخن به حق می‌گوید و شما را به حقیقت راهنمایی می‌کند، شما پسرخوانده‌ها را به پدرشان نسبت دهید که این نزد خدا به عدل و راستی نزدیک‌تر است و اگر پدرانشان را نشناسند. باز فرزندان و وارث بر شما نیستند، بلکه در دین، برادران و یاران شما هستند». در آیه ۳۶ و ۳۷ سوره احزاب نیز آمده است که «ما هم پس از آنکه زید طلاقش داد، او را به نکاح تو درآوریم تا بعد از این مؤمنان در نکاح زنان فرزندخوانده بر خویش حرج و گناهی نپندارند». مفسران شأن نزول این آیه را واقعه ازدواج پیغمبر با زن فرزندخوانده‌اش

می‌دانند که پس از مطلقه‌شدن، پیامبر او را به عقد ازدواج خود درآورد. در چند آیه سوره احزاب به این واقعه اشاره شده است (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۷۴).

بنابراین مبحث «قیمومت»، «سرپرستی جایگزین» و «حضانت»، به‌جای فرزندخواندگی بیان شده‌اند. از منظر اسلام و سنت‌های اسلامی، فرزندخواندگی، زمینه را برای سوءاستفاده و بهره‌برداری از منافع عالیۀ کودکان فراهم می‌کند؛ برای مثال فردی که کودک را به فرزندخواندگی پذیرفته است، از کودک ارث می‌برد؛ بنابراین کودکی که دارای ارث بسیار است، در خطر جانی و مالی قرار می‌گیرد. در ایران و جهان اسلام با رد فرزندخواندگی و تعریف سیستم قیمومت و حضانت، احتمال تضییع حقوق کودکانی که به سرپرستی دیگران سپرده می‌شوند کمتر می‌شود (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۷۴: ۷).

موضوع دیگر درباره حفظ امنیت کودک، منع حضور کودکان در مخاصمات مسلحانه است. در همه شش عرصه تحلیل‌شده به منع مشارکت کودکان در مخاصمات مسلحانه و حفظ امنیت جانی آن‌ها در مواقع جنگ تأکید شده است. موضوع تأکیدشده در این باره، نقدی است که کنوانسیون حقوق کودک درباره مشارکت کودکان در مخاصمات مسلحانه به جوامع اسلامی از جمله ایران وارد کرده است که همین موضوع در تحلیل مقررات و سیاست‌گذاری‌های داخلی نیز مدنظر قرار گرفت؛ بنابراین در قوانین و مقررات و سیاست‌گذاری‌های داخلی ایران «استخدام افراد زیر ۱۸ سال، در نیروهای نظامی مانند ارتش و سپاه ممنوع است»^۱. در بیان عضویت در بسیج دانش‌آموزی برای کودکان نیز کاملاً داوطلبانه و بدون اجبار است. در بیان مغایرت عضویت افراد زیر ۱۸ سال در بسیج و این موضوع که وجود چنین نهادی برای مخاطبان کودک و نوجوان، تقویت روحیه صلح‌طلبی در کودکان را مخدوش می‌کند، باید گفت این نهادها و روحیه بسیج به‌طور کلی و بسیج دانش‌آموزی به‌طور خاص مبنی بر جهاد و دفاع است، نه جنگ. این انتقادات مبنی بر حق بومی کودکان بر نداشتن استعمار، نبود احترام و برخورداری از استقلال ملی پذیرفتنی نیست؛ به همین دلیل نمی‌توان بدون توجه به شرایط اجتماعی، فرهنگی و تجربه مردمی در طول تاریخ، یک جامعه را متهم و نقد کرد؛ زیرا در ایران

---

۱. قانون مقررات استخدامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مصوب ۱۳۷۰/۷/۲۱ قانون ارتش جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۶۶/۷/۷ مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

براساس حافظه تاریخی و نیز تجربه هشت سال جنگ با عراق، یک الگو و اسطوره ملی درباره جهاد و دفاع از کودکان شکل گرفته است؛ الگو و اسطوره‌ای که کاملاً اجتماعی است و از درون پویاها و کنش‌های مردمی نمایان شده است. شهید محمدحسین فهمیده نمادی برای پذیرش امر جهاد و دفاع از کشور توسط کودکان و نوجوانانی است که در صورت تمایل آزادانه می‌توانستند بدون هیچ اجباری مبنی بر حضورداشتن یا نداشتن در جنگ تصمیم بگیرند. همچنین به‌منظور رعایت حق آزادی فکر، بیان و عمل کودکان و نیز احترام به عقاید و شنیدن آن‌ها، مجبورکردن کودکان به انجام‌دادن یا ندادن کاری، نقض حقوق آن‌ها است. در امر جهاد کودکان در جریان جنگ هشت‌ساله و نیز عضویت در بسیج دانش‌آموزی، تلاش جامعه ایران برای نقض کردن حقوق کودک اعمال شده است؛ بنابراین منع کودکان برای شرکت در جنگ یا فعالیت‌های داوطلبانه مرتبط با روحیه دفاع، جهاد و جنگ، اجبار بر کودکان و نقض آزادی آن‌ها است که بیان و اجرای این اجبار در رعایت مصلحت کودکان تا سن پایه‌ای پذیرفتنی است؛ در غیر این صورت گویی حقوق کودک، نقض خود را درونش دارد، یا تحقق حقوق کودک با منع حقوق کودکان صورت پذیرفته است.

موضوع دیگری که باید به آن توجه کرد، حق کودک بر توانمندسازی است. این حق شامل آموزش مهارت‌های مختلف به کودکان و نیز تقویت روحیه کار و کارآفرینی در آن‌ها است؛ بنابراین در سیاست‌گذاری‌های داخلی ایران، حق بر آموزش مهارت و روحیه کار و کارآفرینی برای کودکان مطرح شده است؛ البته این حقوق در کنوانسیون حقوق کودک و میثاق حقوق کودک در اسلام نادیده گرفته شده است و تنها در مبحث حمایت از کودکان آسیب‌دیده در قالب حمایت از کودکان کار و منع کار کودکان، به این موضوع پرداخته می‌شود که نگاهی کاملاً آسیب‌شناسانه دارند پیرو شرایط اجتماعی و فرهنگی جامعه ایران در طول تاریخ، مبانی دین اسلام و قواعد فقهی-اسلامی رایج در ایران، داشتن مهارت، روحیه کار و کارآفرینی مقوله‌هایی اخلاقی هستند که باید به کودکان آموزش داده شوند (شعبان، ۱۳۹۹)؛ بنابراین در جریان آموزش کودکان باید فضیلت‌های اخلاقی مانند مهارت‌های مختلف، روحیه کار و کارآفرینی به آن‌ها آموزش داده شود. این موضوع با تقبیح تنبلی برای کودکان همراه است. همچنین این موضوع در نگاه نسبی‌گرایانه قوانین ایران به شرایط کودکان، نشان می‌دهد «کار

برای کودکان ۱۵ سال (در ساختار غیردولتی) به بالا با رعایت مقررات مربوط به سلامت محیط، سختی کار و بیمه آن‌ها را مجاز می‌داند.^۱

یکی دیگر از حقوق کودکان، گسترش حمایت ویژه از کودکان است. این حمایت ویژه شامل حمایت از کودکانی است که شرایط «دشوار» (معلولان جسمی و روانی) دارند و نیز شامل کودکانی است که دارای توانمندی یا استعدادی «برتر» هستند. حمایت از کودکان دشوار در همه شش عرصه تحلیل شده در نظر گرفته شده است، اما توجه به نیازها و حمایت از کودکانی که توانمندی و استعدادی «برتر» دارند، تنها در سیاست‌گذاری‌های داخلی ایران مدنظر قرار گرفته است؛ درحالی‌که کنوانسیون حقوق کودک و میثاق اسلامی به این موضوع توجه نکرده‌اند. همچنین کودکانی که به دلیل بزهکاری و معارضا با قانون، انحرافات، آسیب‌دیدگی و در معرض آسیب‌بودن شرایطی ویژه دارند، در همه شش عرصه سیاست‌گذاری مدنظر قرار گرفته‌اند. پیرو ارتباط این دو دسته حق و نیز بی‌توجهی به کودکان دارای استعداد برتر، همچنین توجه به کودکان «دشوار» و «ویژه» باید مطرح کرد که رویکرد مسلط بر حقوق کودک در کنوانسیون حقوق کودک و میثاق اسلامی حقوق کودک کاملاً «آسیب‌شناسانه» است؛ به همین دلیل، تنها به جنبه‌های آسیب و نقاط ضعف کودکان و نیز نیاز کودکان به حمایت برای رفع مسئله توجه شده است، اما در سیاست‌گذاری‌های داخلی ایران، رویکرد مبتنی بر واقعیت اجتماعی است که توجه به آسیب‌ها و مسائل نیز بخشی از آن است. در کنوانسیون و میثاق اسلامی، کودکان «معمولی» و دارای شرایط برتر، مغفول مانده‌اند یا کمتر (به‌صورت غیرمستقیم و پنهان در مواد حقوقی) مدنظر قرار گرفته‌اند، اما در سیاست‌گذاری‌های داخلی ایران این مسئله وجود ندارد.

مقوله‌های دیگری که درباره حق حمایت از کودکان ویژه مطرح می‌شوند، مجازات اعدام و اقامه دعوی، شهادت و اعتراف کودکان در دادگاه است. کنوانسیون حقوق کودک مجازات اعدام کودکان را محکوم و رد کرده و اقامه دعوی، شهادت و اعتراف را برای کودکان تأیید و به رسمیت شناخته است. در ایران و میثاق اسلامی نیز مجازات اعدام براساس مبانی فقهی اسلامی مبنی بر قصاص وجود دارد، اما درباره کودکان یا افراد زیر ۱۸ سال ممنوع است.

۱. ماده ۷۹ قانون کار، مصوب ۱۳۶۹/۸/۲۹ وزارت دادگستری

کودک محکوم به اعدام باید تا زمان اجرای حد در حصر باشد؛ از این رو موضوع حصر کودک محکوم به قصاص تا زمان اجرای حکم همواره مورد نقد بوده است. در جامعه ایران و جهان اسلام به دلیل رویکرد جمع‌گرایانه «حفظ مصلحت و سلامت جمع» بر فرد اولویت دارد. برای پیشگیری از تنازع، مثلاً خانواده قاتل و مقتول و نیز پیشگیری از جرائم بعدی، حصر انجام می‌شود و این موضوع پیرو شرایط اجتماعی و فرهنگی داخلی ایران که مبتنی بر نظام خانوادگی و خویشاوندی است کاملاً ضروری است؛ زیرا شواهد نشان می‌دهد که بروز قتل‌ها و درگیری‌های خانوادگی و خویشاوندی پیرو حضور مجرم و قربانی و خانواده‌های آن‌ها در برابر یکدیگر است. حصر می‌تواند عامل بازدارنده یا کاهنده تداوم جرائم و مسائل باشد. حصر کودک مجرم نیز در راستای حفظ حقوق کودک از جمله حفظ حیات و سلامت او در برابر آسیب‌های بالقوه و هم حفظ حقوق دیگر کنشگران جامعه است، اما قوانین ایران درباره مجازات اعدام برای برخی جرائم، نیازمند بازاندیشی است که در دهه اخیر این بازاندیشی درباره جرائم مربوط به مواد مخدر صورت گرفته است.^۱

موضوع دیگر، اقامه دعوی حقوقی، شهادت و اعتراف در دادگاه است. در قوانین و سیاست‌گذاری‌های ایران، کنوانسیون و میثاق اسلامی حقوق کودک منع اعتراف اجباری و منع شکنجه برای اعتراف کودک مطرح شده است، اما قوانین و سیاست‌های داخلی ایران، شهادت و دعوی حقوقی کودک را منوط به وجود واسطی به‌عنوان قیم یا سرپرست می‌کنند. این موضوع هرچند جنبه‌ای منفی مبنی بر احتمال بروز مسائلی از جمله یکسانی مجرم و قیم یا سرپرست در آسیب‌زدن به کودک را دارد، پیرو فرهنگ و زمینه اجتماعی، جامعه ایران جنبه‌های مثبتی از جمله حفاظت از کودک در برابر تلافی‌های بعدی و نیز رعایت بیشتر حقوق دیگران در برابر تشخیص ناصحیح و افترا دارد. این موضوع تا حدودی براساس شرایط جامعه ایران مبنی بر ارجحیت نظر و عمل بزرگسال بر کودک مطرح شده است و نیز دارای اصل معنایی پسینی است که بر احتمال خطای بیشتر کودک و نقص قوه تشخیص کودک به بزرگسال اشاره دارد؛ بنابراین در جامعه ایران کودک هم تحت سلطه نیازهای زیستی است و هم تحت سلطه ساختار جمع و جامعه؛ بنابراین همچنان دیگری تحت تسلط بزرگسال است و بزرگسال از نظر زیستی و حقوقی برتر

۱. ماده ۴۵ قانون مبارزه با مواد مخدر در ایران، مصوب ۱۳۹۶/۸/۱ مجلس شورای اسلامی

و حتی ناظر بر کودک به‌عنوان تأمین‌کننده نیاز و قیم و سرپرست حقوقی اوست؛ بنابراین بزرگسالان نیازها و حقوق کودکان را تعریف و تأمین می‌کنند. این موضوع در کنوانسیون حقوق کودک و میثاق اسلامی نیز مطرح شده است؛ درحالی‌که امروزه در جامعه جهانی از رویکردهای مبتنی بر نیاز و حقوق به دلایل مختلف از جمله دلایلی که مطرح شد، نقد و به آن‌ها اعتراض شده است. همچنین به‌جای مباحث حقوقی، بیشتر بر شرایط اجتماعی و فرهنگی تأکید می‌شود؛ به شکلی که حمایت ساختارهای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه از کودکان ارتقا یافته و بر کیفیت زندگی کودک و نیز تحقق بیشترین حمایت از کودکان براساس فرهنگ و سنت‌های هر جامعه تأکید شده است؛ از این‌رو پیرو گسترش کیفیت زندگی، کودک به‌عنوان کنشگری تعریف می‌شود که مستقل از بزرگسالان است، نه «دیگری تحت سلطه» بزرگسالان، بلکه به‌عنوان «دیگری مستقل و برابراه» با بزرگسالان تعریف می‌شود؛ بنابراین عرصه‌های شش‌گانه قوانین و مقررات در ایران، سیاست‌گذاری‌های داخلی در سه عرصه حاکمیتی، دولتی و دیوان‌سالاری، جامعه مدنی ایران، سیاست‌گذاری‌های جامعه جهانی (بین‌المللی)، آیین اسلام و سیاست‌گذاری‌های جهان اسلام، نیازمند بازتعریف و «بازاندیشی» در فضای معنایی خود به‌طورکلی و فضای معنایی مربوط به کودک، کودکی و حقوق کودک هستند، به شکلی که با نگاهی اجتماعی-فرهنگی نه مبتنی بر نیاز، حقوق و آسیب‌شناسی در راستای ارتقای کیفیت زندگی کودکان اقدام به برنامه‌ریزی‌های حقوقی و سیاست‌گذاری‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کنند و کودک را به‌صورت «کنشگر» مستقل از بزرگسالان در نظر بگیرند.

تحلیل و استنباط نهایی پژوهش

در پژوهش حاضر به شناسایی شباهت‌ها و تفاوت‌های اصلی شش حوزه مختلف به‌منظور استخراج نقاط مثبت و برتری‌های حقوق کودک در اسلام از حوزه‌های دیگر پرداختیم. براساس تحلیل اطلاعات گردآوری‌شده، باید گفت حقوق کودک امری نسبی است و چگونگی آن کاملاً به شرایط اجتماعی و فرهنگی جامعه بستگی دارد. پیرو حق شرط پیوستن به کنوانسیون، احترام به زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی هر جامعه مهم است و باید هر جامعه را براساس زمینه‌های خود، تشویق به ارتقای حقوق کودک کرد، اما شرط مغایرت‌نداشتن حق

شروط جوامع با روح کلی کنوانسیون، مانعی برای حفظ هویت بومی و استقلال فکری و فرهنگی جوامع عضو کنوانسیون می‌شود؛ گویی کنوانسیون و لزوم انطباق حداکثری جوامع عضو با پیمان‌نامه و آرمان‌های آن امری ضد تکثرگرایی فرهنگی و در راستای اهداف یکسان‌سازی جهانی و امپریالیسم و استعمار فرهنگی است.

جامعه ایران با توجه به شرایط سنتی و اسلامی خود، کودک را درون خانواده و تحت ولایت والدین یا سرپرستان در نظر می‌گیرد و با اولویت منافع جمعی در خانواده و جامعه به حمایت از کودک می‌پردازد؛ زیرا مبنایی‌ترین حق را برای کودک، حضور در جمع به صورت حضور در خانواده و سپس جامعه می‌داند. پیرو این اصل، کودک در خانواده حق حیات دارد، حتی اگر هنوز نطفه‌ای بیش نباشد و چون انسانی بالقوه است، حق حیات دارد و رعایت این حق امری فرانسلی و فراتاریخی است که نسل‌های پیشین را نیز دربر می‌گیرد. کودک نیز در جمعی گسترده‌تر یا ساختاریافته‌تر مانند جامعه، حق استقلال، نداشتن استعمار، نبود استحمار و تحریم را دارد و هر اقدامی علیه این موارد، نقض حقوق اوست.

جمع در قالب خانواده و جامعه باید کودک را از نظر سلامت، بهداشت، آموزش، اصلاح و بازجامعه‌پذیری و... حمایت کنند؛ به شکلی که در راستای تداوم جمع و ساختارهای جمع‌گرایانه‌ای مانند خانواده و جامعه باشد. کودکان در جوامعی مانند ایران، نیازمند تعریف «ساختار بومی حقوق کودک» هستند که جوامع متولی کنوانسیون حقوق کودک به‌عنوان «جوامع مرکز» دغدغه‌مند و متوجه آن نیستند؛ حق استقلال ملی، نداشتن استعمار، نبود استحمار و تحریم برای کودکان جوامع پیرامونی که برای جوامع مرکز اهمیت ندارند و در برابر آن نیز اقدام یا اختصاص مواد حقوقی نخواهند داشت؛ بنابراین کودکان جوامع اسلامی از جمله ایران به‌عنوان جوامع پیرامون براساس بسترهای اجتماعی و فرهنگی خود به تعریف و رعایت حقوقی نیاز دارند که در پیمان‌نامه و کنوانسیون حقوق کودک به‌عنوان منابع جهانی مسلط، مدنظر قرار نگرفته‌اند. کودکان جوامع پیرامون از حقوق مورد نیاز خود محروم می‌مانند؛ گویی حقوق کودک به آن‌ها خوانشی جدا و فرسنگ‌ها دور از زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی آن‌ها است و برای کودکان به‌عنوان مخاطبان نیز اثربخشی لازم را ندارد. این موضوع، نیازمند توجه و اقدام ضدشرق‌شناسانه جوامع پیرامونی به‌منظور ارائه «ساختار بومی حقوق کودک» است.

منابع

- آرتیدا، طیبه و مرضیه تقی‌زاده (۱۳۹۱)، *حقوق کودکان و نوجوانان در جمهوری اسلامی ایران: مجموعه قوانین و مقررات تا پایان سال ۱۳۸۸*، تهران: نشر یونیسف.
- انصاری، مرتضی (۱۴۱۵)، *کتاب النکاح*، جلد ۱، قم: المؤتمر العالمي.
- ایروانی، جواد و مهدی عبادی (۱۳۹۱)، «بررسی تطبیقی حقوق کودک در ایران و کنوانسیون حقوق کودک»، *مجله قرآن و علم*، شماره ۱۱: ۶۵-۸۶.
- شعبان، مریم (۱۳۹۹)، *جامعه‌شناسی کودکی در ایران*، رساله دکتری در رشته جامعه‌شناسی، استاد راهنما: تقی آزاد ارمکی، تهران، دانشگاه تهران.
- شیخ‌الاسلامی، اسعد (۱۳۷۴)، *احوال شخصیه در مذاهب چهارگانه اسلام*، تهران: انتشارات سمت.
- مصفا، نسرين (۱۳۸۳)، *کنوانسیون حقوق کودک و بهره‌وری از آن در حقوق داخلی ایران*، تهران: نشر دانشکده حقوق و علوم سیاسی.
- نجفی، محمدحسن (۱۹۸۱)، *جواهرالکلام فی شرح شرائع الاسلام*، جلد ۳۱، بیروت: دارالحیا.
- نوبهار، وحید، جلالی، فرزاد و محمد واعظ طبسی (۱۳۸۲)، *درآمدی بر حقوق کودک*، مشهد: بنیاد پرورش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- وزیری، مجید (۱۳۸۴)، *حقوق متقابل کودک و ولی در اسلام*، تهران: نشر امیرکبیر.
- یعقوبی جویباری، فاطمه، شعبانی، محمدحسین و سیدابراهیم میراحمدی (۱۳۹۸)، «بررسی آثار و وضعیت ازدواج کودکان در فقه امامیه و حقوق ایران»، *مجله پژوهش در هنر و علوم انسانی*، شماره ۱۵: ۶۱-۶۷.
- یوسفی، مهدی (۱۳۹۵)، «تطبیق حقوق تربیتی کودک از دیدگاه اسلام و غرب»، *مجله مطالعات تطبیقی حقوق بشر*، شماره ۲: ۷۹-۹۴.
- Ashcraft, B., al A Hans, B. (2003), **Literary Theory the Basics**, London: Routledge.
- Ashcraft, B., Gareth, G., and Helen, T. (1989), **The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures**, London: Routledge.
- Ato Quay, S. (2000), **Post Colonialism**. London: Cambridge, Polity Press.
- Bhabha, H. (1990), **Nation and Arration**, London: Routledge.
- Bhabha, H. (1994), **The Location of Cultuee**, London: Routledge
- Gilbert, B., and Homi, B. (2001), In J. Cain Peter, and H. Mark, (Ed.), **Imperialism: Critical Concept in Historical Studies**, London and New York: Routledge
- Hoger Khahir, Ahmad (2016), **Children Rights: A comparative study between international law and Slamic law**, Near East University, Nicosia.

- Munir, M. (2014), "Rights of the Child: An Islamic Perspective on Preventing Violence, Abuse, and Exploitation of Children and Pakistani Law", **Hamdard Islamicus**, Vol. 38, No. 4: pp. 33-58.
- Sardar Ali, Shaheen (2009), **A Comparative Perspective of the Convention on the Rights of the Child and the Principles of Islamic Law: Law Reform and Children's Rights in Muslim Jurisdictions**, Cambridge University Press.
- United Nations (1948), Document of Un.doc.A/res/217 (111)10 December 1948. <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/rol-a-res217iia.php>
- United Nations (1959), Document of Un.doc.A/res/1386 (XIV) 20 November 1959. <http://www.cirp.org/library/ethics/UN-declaration/>
- United Nations (2018), Document of National Body of Convention of Rights of Child for 20 November 1989, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx>.